

**“Ыһыах – Саха норуотун биһирэмнээх үчүгэй үгэһэ,
кини бүгүннүтэ уонна сарсынны кэлэр кэскилэ
барыта холбоһон түмүллүбүт үтүө бэлиэтэ.”**

Биһиэхэ, сахаларга, Ыһыабы хайдах көрсөбүт да, сылбыт эмиэ ол курдук буолар, диэн өйдөбүл баар. Бу — Ыһыахха улахан, ураты суолтаны биэри. Бу Үрүн Күннэ, Мэнэ халлаанга, айылҕаба сүгүрүйэр, айылҕалыын алтыһар бэлиэ күммүт буолар. Ол иһин Эдьий Дора саха оҕото кыра эрдэбиттэн ыһыах тыһыгар иитиллиэхтээх, ытыгылыыр, сүгүрүйэр ураты сыһыанга үөрэниэхтээх, диир. Кини этэр: “... Хас биирдии киһи ыһыахха кыттыыны ылыахтаах, тус бэйэтинэн буолбатабына, өйүнэн-санаатынан, дууһатынан. Биһиги бэйэбит туспутугар ыһыахтыбыт. Онон хаһан да ыһыабы куһаҕаннык тэрийдилэр диэн кинир-ханыр сана суох буолуохтаах... Ити күн Айылҕа биһигини билинэр. Эбэ иччитэ биһигини билинэр. Биһигини арчылыылар, ыраастыылар. Онон уруу-аймах хайаан да түмсэн сылдьарга, арчыланарга, алгыс ыларга дьулуһуохтаах. Ыһыабы

хайдах көрсөбүт, тэринэбит да, ол курдук күһүнү көрсөбүт, кыһыны, сааһы туоруубут. Онон ыһыабы чычаастык, бырааһынньык эрэ курдук өйдөнүллүбэт, бу биһиэхэ, сахаларга, сүдү суолталаах Ытык күммүт буолар. ...Ыһыахха хайаан да алгысчыт баар. Алгысчыт илин диэки хайыһан туран, алгыс тылын этэр, аал уотун уматар. Алгысчыт бэйэтин сиригэр-уотугар, олохтоох дьонугар-сэргэтигэр анаан алгыс тылын этэр... Сатанар буоллун, сатаммат буоллун, бэйэтин иһиттэн таһааран санарар, барыта бэйэтин киэнэ буолара наада. ... Алгысчыт, олохтоох эр киһи буолар... эрдэттэн алгыыр миэстэтин ханан хаамарыгар тийэ бэлэмнэниэхтээх. Уонна дьэ сирин, Эбэни ыһыах буолуо 1-2 хонук иннинэ аһатар. Алгысчыт алгыыр кэмигэр хаа иһигэр сылдьар, илим иһигэр сыһа-халты санардабына да, Эбэбит атыныраабат. Онон алгысчыт дух-дах тутуннабына, санаран иһэн бутуллан, тохтоон, мунааран ыллабына, сиилээһин, сэмэлээһин да суох буолуохтаах”.

Алгыс, атын даһаны сизэр-туом өбүгэ хаалларбыт сүдү баайа буолар. Онон ытыктабыллаах, харыстабыллаах сыһыан - биһиги Ытык иэспит буолар.

Ол курдук бүгүн биһиги Абый улуухугар биллэр, Абыйтан төрүттээх биир дойдулаахтарбыт ыһыах Сиэрин – Туомун туһунан кэпсиэхтэрэ:

Егор Васильевич Дохунаев
СР үөрэбириитин, Культуратын Отличнига,
П.А Ойуунускай аатынан Государственной литературнай
музейга экскурсоводунан улэлиир. Билигин ыһыахтарга, араас
тэрээһиннэргэ алгыстыыр.

Ыйыты: Баһаалыста ааккытын суолгутун билиһиннэриэххит дуо?

Эппиэт: Мин Дьөгүөр Дохунаев, 1947 с. Абый улууһугар бэс ыйын 24 күнүгэр төрөөбүтүм. Бу өрөгөй ыһыах кэмэ.

Ыйыты: Онон ыһыах кэмэ... Онон эһиги тугу этиэххит этэй?

Эппиэт: Саха норуотун ыһыаҕа бэс ыйын 21 күнүгэр буолар. Оттон биһиэхэ Абый улууһугар кыһынны үлэлэр бүтэллэр, дьон-киһи, сүөһү-ас самаан сайыны көрсөр кэмнэригэр буолар. Үлэһит дьон окко киирэн түмсэркэмнэрэ. Улуу тунах кэмэ.

Оттон ыһыах хайаан да Алгыстан саҕаланар.

Ыйыты: Тоҕо?

Эппиэт: Былыргы биһиги дьоммут «балаҕан дьийэттэн таһырдыа таҕыстахха, хайаан да халлааны хантас гынан көрөбүтүн бүтүн, хайдах, ханнык халлаан буолбутуй» диир, сыаналыыр курдук. Онон саха киһитэ биир эрэ халлааны көрөр кудук буолбакка тоҕус халлааны көрөр этэ. Ол тоҕус хаттыгастаах халлаанна уонтан тхса айыылар олбохтонон олороллоро үһү. Кинилэр санааларыгар ыһыах саҕаана ол айыыларбыт биһиэхэ ордук чугаһыыллара, ол иһин айыыларгыттан көрдөһөөрү алгыс этэллэрэ үһү. Дьэ, ол иһин ыһыах алгыстан саҕаланар эбит.

Ыйыты: Оттон алгыс хайдах сиэрдэнэн - туомнан этиллэрий?

Эппиэт: Алгыстар араастара үгүс, ол аайы атын атыннык этиллэллэр сорох алгыстарга оннооҕор уоту оттубакка эрэ этиллиэх эмиэ сөп.

Ыйыты: Мин ыһыах алгыһа хайдах буолуон сөбүй? диэн ыйытаары гынабын.

Эппиэт: Ыһыах алгыһа биир сүрүн алгыс буолар. Тоҕо диэтэххэ самаан сайыны көрсөр алгыс буолар. Иккиннинэн, айыылар биһиэхэ саамай чугаһыыр кэмнэрэ.

Үсүһүнэн, былыргыннан буоллабына Саха дьыла түмүктэнэр, Саҥа сыл саҕаланар кэмэ. Онон бастаан Аал Уотун оттор, аһынан айах тутар Үөһэ Айыыларга «тахасрыгар» көмөлөс диэн уоттан көрдөһөр. Ол аата Аал Уот илдьити тиэрдээччи, Айыылары кытта сибээстээччи буолар. Онтон хас биирдии Айыылартан (Айыыһыт, Иэйиэхсит, Күрүө Дьөһөгөй, Хомпоруун Хотой, Улуу Суорун, Сүҥ Дьааһын, Дьылба (Танха, Билгэ хааннар), Ахсыс халлаанна Чыныс уонна Одун хааннар, уонна тохсус халлаанна Үрүҥ Аар Тойон) этэннэ буолууну көрдөһөр. Ол кэнниттэн түмүккэ сэттэ сибэтиэй тылы дьонно барытыгар хатылатар. («Уруй Айхал, уруй Туску, Айхал Мичил») уонна «Домнуур»

Ыйыты: Бу ыһыах алгыһыгар ордук тугу тутуһуохха собуй? Сир туом?

Эппиэт: Алгыска хас биирдии тылын чуолкай, дьонно тийимтиэ буолуохтаах. Иккиһинэн, тойуктаах буоллабына өссө үчүгэй. Үсүһүнэн куолаһын намыһах көрдөһөрдүү буолара ордук.

Төрдүһүнэн, маннай булгуччу тулалыыр эйгэбиттэн алгыс этэргэр көрдөһүү ылабын. От мас иччилэриттэн, эргэнэ хара тыатыттан, олорор өрүскүттэн, күөлгүттэн, ыйтан, күнтэн, бар дьоннуттан. Бэсиһинэн уоккун (отуллубут) буолуон сөп, аһатаргар уһулуччу болҕомтолоох буолуохха наада. Астаргын (алаадбы, саламаат, уо.д.а) сиэлгин уокка биэрэргэ илиин иһинэн биэрэбин ол тутуһулуохтаах. Алтыһынан уотун иннигэр – бэйэн илин диэки хайыһан алгыахтааххын.

Ыйыты: Эн бэйэн хаһаангыттан алгыстыыр буолуоккунуй?

Эппиэт: 1990 сыллааха саҕалаабытым, онтон 2002 культуура управлениятыгар үлэлии кэлэн баран үчүгэйдик бэлэмнэнэн ааһан, үөрэтэн баран салҕаабытым. Куоракка кэлэн баран Алгыстанар семинарга үөрэммитим.

Көрдөһүү Алгыһын киһи барыта этиэн сөп.

Аида Иннокентьевна Стручкова
Ураhалаах уhуйаанын үлэhitэ, С.Р үөрэбуириитин туйгуна

Алгыс – үүннэрэр, сайыннарар, иитэр тыл.
Алгыһынан олоруу – бу айбы суолун тутуһуу дэнэр.
Алгыс баһа сыаллаах, үтүөнү үксэтэр, үөрүүнү үрдэтэр.
Алгыс диэн киһиэхэ үтүөнү бабуарыы ааттанар. Алгыс аан бастаан
иччилэри итэбуэйииттэн үөскээбит. Иччини аһаттахха-сиэттэххэ,

киниттэн көрдөстөххө-ааттастахха, үчүгэй эркиннээх буолуохтаах
диэн санааттан былыргы сахалар иччилэргэ анаан туом тэрийэн,
алгыыр идэлэммиттэр.

Саха алгыһы өрө тутар. Саха Айыылартан Алгыс көдөстөбүнэ,
илиитин өрө көтөбөр, ытыһын сирэйин туһунан тутар. Ити кэннэ
бэйэтин алгыһын этэр.

ЫҢЫАХ АЛГЫҢА

Күл тэллэх,

Көмөр суорџан,
Төлөн сүүс,
Чүүчү кыламан,
Бырдџа бытык,
Манган баттах,
Аас чанчык
Аал уоппут иччитэ
Аан Уххан тойон эһэбит,
Аџам ынахпыт
Ахтаах арыытынан
Араџас алаадџынан
Аһатан күндүлээн,
Хатан арыгынан хадаџалаан,
Уохтаах кымыһынан утахтаан
Айах тутан көрдөһөбүт:
Аан алаһаџын ас дуу,
Дьилэй дьйэлгин тэлэй дуу!
Араһаччылаан, иитэн олорор
Айгыр-силик бэйэкэлээх
Аан ийэ дойдубут
Аналлаах иччитэ
Аан Алахчын хотун ийэбит,
Аан даан тымныы
Ахсымнаан эрдэџинэ,
Аныгылыы ийтиилээх
Айыылаах ыччаттарын
Айылџаны харыстыыр
Амарах санааланан
Анаан минээн түмсэммит
Аал уотунан айахтаан
Аһатан-сиэтэн турамыт,
Тоноџостоох бэйэбит
Нуоџайа сүгүрүйэн,
Дьээ –буо!

Алгыһынан амалыйар
Алгыстаах Абыйбыт сиригэр
Хотуттан кэлэр
Куһаҕаны хоннорбокко
Арҕааттан ааһар
Алдьархайы ааннаппакка,
Илинтэн иниэттэр
Иэдээни киллэрбэккэ,
Соҕурууттан суоһуур
Сору сугаһаппакка,
Индигир эбэ дьоһун үгүс
Дьонун-сэргэтин олоһун
Тупсара тур диэммит,
Салгынын, уутун, буорун
Сайа охсон ыраастаан,
Уйгутун-бийанын
Олохтуу тур диэммит,
Сүһүөхтээх бэйэбит
Сүгүрүйэн көрдөһөн,
Ураанхайды тойугунан
Уруйдаатахпыт буоллун!
Алгыстаах тылынан
Алҕаатахпыт буоллун!
Айхал-туску!

Ханнык баҕарар Саха киһитэ Ыһых күн Алгыстаныхтаах,
ыраастаныхтаах дии саныбын.

**"Саха Ореспуубулукэтин Культуратын туйгуна,"
"М.А.Слепцова аатынан Абыйдаабы Культура уонна
сынньалан киин" дириэктэрэ Слепцова Светлана Васильевна.**

Ыһыах диэн Саха Саҥа дылын күнэ уонна сайын, айылҕа тыллыытын бэлиэ күнэ. Ыһыах ыйа — бэс ыйа. Биэлэри тутан, кымыс көөнньөрөллөр. Ыһыах туһулгэтигэр ыраахтан, чугастан кэлбит ыалдьыттар уохтаах кымыһы иһэллэр, үтэһэлээх этинэн күндүлэнэллэр. Илии-атах оонньуутугар күрэхтэһэллэр, оһуохай дьиэрэйэр, ырыа дэлэйэр. Ат сүүрдүүлэрэ ытыллаллар. Ыһыабы улуу Алгысчыт сиэри-туому тутуһан,

алгыс тылы этэн ыһыабы ыһар.

Сыт таһаарыы сизэрэ-туома олох түн былыргыттан тутуһулан кэлбит майгы. Онон, Үрүн Аар Тангараны, Үрдүк Айыылары билини, итэҕэйии уонна кинилэргэ үнэр-сүктэр, уруйдуур-айхаллыыр, ааттаһар-көрдөһөр сизери-туому алгыс тылынан добуһуоллаан тутуһуу, толоруу, саха киһитэ итэҕэллээбин (религия) буоларын туоһута. ...

Алгысчыт бастаан Айылбаттан кенуллэтэр(улахан тумсуугэ,ыьыахха биир хонук иннинэ). Алгыс тэрилэ (эбир хамыйах(ус харахтаах, угар ус сиэллээх)кымыстаах далбар чабычак,кытыйалаах саламаат,туос урдугэр манан сиэли бэлэмнииллэр.)

Алгыс туспа сизэр - туом. Онон хайа бабарар тэрээбиннэ , бастакынан (вступление) улахан болдомтолоох ытыллар.

Дьэ, ол кэнниттэн ытыллаллар араас конкурстар, курэхтэр.

Бары билиэх тустаахпыт, ыьыах ыьыы сурун саамай уратыта, биьиги бэйэбит

ураты, атын омук буолрбытын туоһулаан, бэйэбит торут омукпут культуратын ере тутан, саха омук уус уран айымньытын, кини сизерин- туомун , былыргыттан илдэ кэлбит угэбин, ырыатын - тойугун, фольклорун уларыппакка, ебугэлэрбит олохторун салбаан, ытыллыахтаах- толопуллуохтаах.

Ыьыах - бу биьиги сахалар, атын норуокка бэйэбит олохпутун- дьаьахпытын, малбытын- салбытын, барытын кэпсиир, киэн ейдебуллээх бырааьынньык.

Баба санаам, эдэр ыччат сахабыт культуратын интириэьиргээн, таптаан, элбэби аабан керен-билэн ,тутуьан сылдьарыгар.

Сахаларга, Сэргэ – ытык бэлиэ маспыт буолар. Сэргэни саха киһитэ олус ытыктыыр, сэргэҕэ кини сүгүрүүэр.

Сэргэ диэн тугуй? Сэргэни тоҕо ытыктыылларый?

Сэргэ – монгол тыла. (онон сэргэ сахалар төрүттэрэ былыр собуруу олороуохтарыттан ыла илдьэ кэлбит үгэстэрэ эбит. Сүөһү

иитиитинэн дьарыктанар көс биис уустара өссө төрүт былырыгыттан ат баайар бағаналаахтара биллэр).

Сэргэ – Үрүн Айыы Тойон сиргэ аспыт тайаба. Аан дойдуну кытта ситиммит. Сэргэ – Ыал ымыыта. Сэргэ – Уһун үйэ бэлиэтэ.

Сэргэ Айыы күүһүн тардар, бэйэтин тула тарбаатар, киһиэхэ бигэ буолар күүһү биэрэр.

Сэргэ маһын бэлэмнээһин:

Сэргэ маһын үс сыл кииллиттэн бэлэмнииллэр, бэрт чэгиэн эттээх, абыах мутуктаах көнөн маһы талаллар. Үрдүгэ үс метр кэринэ буолар. Кэрдэн киллэрэн, хатырыгын хастаан, салыннабын, дабархайын ыраастаан тагастыыллар. Ол кэнниттэн күн уотугар сылытан туран, маска инэр гына ынах арыытын ньалбаарыччы сотоллор. Ити үлэ үс сыл устата хаста да хатыланар. Маннык мас кыыл муһун курдук кытаанах буолар, мээнэ тырыта-хайыта баран хайдыбат.

Сэргэ буорун бэлэмнээһин:

Сэргэни туруоруу туспа сирдээх-туомнаах. Буорун хаһаахтарын иннинэ сир бааһырдыбакка туран, уот оттон, сир-дойду иччититтэн көрдөһөллөр-ааттаһаллар, алгыс этэллэр. Алгыс тылын кэнниттэн сиэллээх арыынан аях туталлар. Дьэ ол кэнниттэн сир бааһырдаллар.

Сэргэ туруоруутун туома:

Алгысчыт уһа илиитигэр үрүн сылгы сиэлин, ханһаһыгар ынах кутуругун түүтүн тутан туран, күн диэки хайыһан алгыс тылын этэр. Онтон сиэлин, түүтүн омуһабын түгэбэр илин-арбаа, хоту-собуруу диэки хаһаайыннанан кириэстии уурар, арыылаах кымыһы тутар. Сэргэ маһын арбааттан илин диэки өрө анһаллар. Сэргэ маһын арбааттан илин диэки өрө анһаллар. Сэргэ буорга түһэр өттүн хатын, бэс мас дьүөкэтинэн сотоллор, туһунан бүрүйэллэр.

Дяхталлар сэргэбэ дэлбиргэ ыйыыллар. Сэргэ төрдүгэр мустубут дьон кымыс иһэллэр, арыылаах алаадьы сииллэр. Сэргэ төрдүгэр ас бастынын уураллар. Сэргэ төбөтүгэр чэчир анньаллар. Сэргэни таннары туруоруу, арыгы кутар – аньыы.

СЭРГЭ АЛГЫНА

Тоѳуса уостаах
Аар баѳах сэргэм иччитэ,
Үс булас булас быһаѳаһа,
Хатын мас торуоскалаах
Сэргэ иччитэ
Мотой тойон эһэм оѳоннбор.
Эйигиттэн көрдөһөрүм да күннээ,
Аартаһарым да ахсааннаах!
Быстан-быстан была буолбут,
Тохтон-тохтон тобох буолбут,
Баранан-баранан барахсан буолбут,
Кэнсиги кэтэспит,
Мунсукка моһолдуйбут,
Туох сахтан туорхаһыйан сылдыар
Токур уонуохтаах туум
тулаайах бэйэм,
Түөрт сүһүөхпүнэн сүгүрүйдэнэн
Көрдөһөр кэм кэрдийим,
Бото болдьоѳум буолла.
Үөһээ дайдыга үс хаттыгастаах
Үөлэт манган халлаан

Үрүт кырыытыгар
Үөскээн-төрүөн олорор
Үүс тыһа үргүлдүлээх,
Үкэр куйаас тыыннаах,
Үрүң туорум былыт олбохтоох.

Быттыккар быркылатан,
Хойонноох хонноххор хорҕотон,
Көмнөхтөөх баай харыйа саҕа
Көй чабылҕан тыыммытын
Бэйэбэр эрчийэн,
Орто мыраан дайдыга
Оһол өрүү улааттаҕына,
Харкырыыр хабды саҕа
Айыы сириэитинэн урсуннаан.
Кэлбиттэри кэбилитэннин,
Күтүрдэри күрэтэннин,
Дьоллоох тиэргэммитигэр
Тохтотума, Киэргэллээх тиэргэммитигэр киллэримэ!

Ытык миэстэ

Сэргэ таһыгар оҕону – урууну оонньоппоттор,
айдаардыбаттар. Бөбүн – сыһын хомуйа сылдыбаллар. Улахан
үөрүүлээх күннэ ас бастынын сэргэ төрдүгэр уураллар. Олох
сиэринбэлиэ түгэнэ дьону – сэргэни сэргэ таһыгар түмэр.

Тойон сэргэбит
Тобус үйэ тухары
Тулхадыйбатын!
Дом!

Харитоновна - Садовникова Вера Егоровна
МБДОУ детский сад № 95 «Зоренька», педагог
дополнительного образования

Салама суолтата – Айыы далаһата, харыс суолталаах.

Бу маһы, сири тытыма, харыстаа диэн суолталаах. Салама суолтата Саха киһитэ айылҕаны кытта чугасыһар, кэпсэтэр кэмэ. Дьону харыстыыр суолталаах, уйгуну киллэрэр аналлаах, сана тыыны биэрэр.

Ыһыах күн саламаны онорууга уһун ситии быаҕа туос ынаҕы, аты, иһити уонна араас өгнөөх таһас кырдаһыннарын баайаллар.

Былыр эриэн ситиигэ 9 томтору, 9 кус куорсунун, 9 тагас кырдаһынын баайаллара үһү.

Саламаны ыйыырга алгыс этэллэр:

Аан дойду иччитэ
Аан Алахчын эбээбит!

Бэттэх көрөн

Мичик гын.

Антах көрөн

Ымах гын.

Уйгуну олохтоо,
Быйаны төлкөлөө.

Нарын – наскыл,

Күөгэл – нусхал!

Алгыс этэр киһи кымыстаах иһити тутан турар, сиэллээх хамыйабынан баһан ылан, хатынҥа ыһар. Алгыс этээччи түһүм – түһүм этэр эбэтэр ыллыыр, мустубут дьон хатылыыр.

Саха омук буоларбыт быһыытынан Салама итэҕэлин илдьэ
сылдьарбыт улахан, үтүө үгэспит буолар.

Лана Яковлева

С 2012 года Участница и помощник режиссера церемония открытия Национального праздника «Ысыах Туймаады», хомусист церемония поколения божествам Айыы. Педагог

**(репетитор) Детского народного ансамбля танца «Сандал»
МОБУ НГ Айыы кыһата.**

1. Кыталык ункуутэ, по поверьям там где приземлились священные птицы, проводился ысыах, издревле верили что божества давали знак для места проведения священного обряда.
2. Человек который увидел танец священных птиц, давал знак народу Саха, о месте проведения обряда. Звал народ для проведения дальнейших обрядов на туьулгэ.
3. Издревле верили что Ребенок Саха обладает самой чистой энергией. Наши предки верили что злые духи боятся детского смеха, веселья. С приходом детей на туьулгэ, становился светло и радостно. Дети же играя совершали обряд Арчы-Бурчу. Дети это колокольчики которые изгоняли злых духов. Так считали наши предки.

4. Обряд очищения туьулгэ. женщины отунан ыбаллар сири. Потом от солнца зажигают огонь для дымокуров (для обряда очищения земли где будет проходить алгыс)
После того как получили огонь, мужчины раздают священный огонь
По 9 точкам. Далее уже сам Обряд очищения дымокуром, дэйбирем, крестом проводят.
Готовят алады.

5. Обряд украшения Саламой для Аан алахчын. Чтобы благословение дошло до каждого.

6. ГЛАВНЫЙ ОБРЯД ЫСЫАХА. Вход алгысчыта.

-зажжение священных холумтан.

-кормление огня

-Обряд поклонения божествам Айыы.

(Взлет по каждым Божествам

1-Айыьыт

2. -Иэйэхсит

3. Хотой

4. Дьөһөгөй

5. Улуу Суорун

6 Аан Дьаһын

7. 8. Дьылга Билгэ Танха

9. Урун Айыы Тойон

Возвращение на средний мир

7. Обряд привлечения белого изобилия силы и богатства

(Аан Алахчынна-илгэ)

8. обряд для коров

9. Обряд для Күрүө Дьөһөгөй

10. Обряд благословения кумысопития (обряд проводят мужчины)
после обряда привозносят старейшену роду (Глава, Президент)

11. Вознашение Ытык Дуога Главой